

מחאה מופרטת

מכתב תשובה לאילון שמיר

:: דני גוטוויין

היחס בין הווייה לתודעה או בין יחסי-הייצור לבניין-העל על מרכיביו השונים, עוררה במחשבה המרקסיסטית על ענפיה השונים דיון פרשני נרחב – דיון שאינו מוצא, כמובן, כל ביטוי ברירוד המשטח שאתה עושה למרקסיזם. מסורת עיונית נוספת אליה אני מתייחס היא זו הבוחנת את יחסי הגומלין בין דת לבין כלכלה, בעקבות התיאוריה שהציע מקס וובר, בדבר זיקות הגומלין בין עליית האתיקה הפרוטסטנטית לבין התפשטות הקפיטליזם. כחלק מכך, כידוע, עסק וובר – ובעקבותיו גם חוקרים נוספים – בזיקות הגומלין בין אופיה של הכלכלה היהודית כ'פאריה-קפיטליזם', דהיינו קפיטליזם של קבוצה דחוייה שבניגוד לתפישה הפרוטסטנטית אינו מבוסס על רציונליות, לבין האתיקה של היהדות. וובר עצמו והמחקר אחריו, כדאי לציין, כבר עמדו על הקרבה בין התיאוריה הוובריאנית למחשבה המרקסיסטית.

ואולם, הגם שאתה מכיר בכך שההווייה והתודעה "קובעות זו את זו ואת המציאות ככלל", הרי שאתה שולל את בירור יחסי הגומלין ביניהן באמצעות תלונות כנגד "מטריאליזם קיצוני", הרואה בתרבות "טפל" ליחסי הייצור שהם "העיקר". תלונות אופנתיות, אך חסרות בסיס אלו מאפשרות לך לחמוק מן הדיון ביחס בין מהפכת ההפרטה לתרבות בתי המדרש.

לדברייך, טענתי כי העיסוק ביהדות הוא חלק מהגורמים למהפכת ההפרטה. טענתי כמובן את ההפך הגמור: הצבעתי על כך שהעיסוק ביהדות – שהולך וגובר בד בבד עם פירוק מדינת הרווחה וערכי הסולידריות החברתית שעמדו בבסיסה – הוא חלק מן ההסתגלות התודעתית של חלקים ממעמדות הביניים למהפכת ההפרטה, וכי כמו צורות אחרות של "מחאה מופרטת", גם תרבות בתי המדרש משתלבת בסדר המופרט ומאשררת אותו. ההצגה המהופכת של עמדותי משוכפלת לסתירה פנימית בטיעונך: כך, בניגוד לקובלנתך בדבר "המטריאליזם הקיצוני" של דברי, הרי שמאופן הצגתך אותם עולה שהם לוקים דווקא באידיאליזם קיצוני. להבנת, בירור היחס בין משטר ההפרטה לבין גילויי התודעתיים הינו מהלך ביקורתי המהווה תנאי חיוני למאבק בשניהם. אתה, לעומת זאת, לא רק שולל את בירור היחס בין שניהם, אלא שאתה מתאמץ להפריד ביניהם, וכך מעקר את אחד מיסודות המאבק במהפכת ההפרטה ומחליש אותו.

כתחליף לדיון התיאורטי ולמאבק הפוליטי, אתה מציע להתמודד עם "החסרים של התרבות הקפיטליסטית" דרך "תרבות חיים חיובית". ואולם, התרבות החלופית שאתה מציע אינה

לאילון שלום,

קראתי בעניין ובתימהון את מכתבך. בעניין, בשל ההכרה המשותפת לשנינו בצורך במאבק בקפיטליזם הדורסני שהשתלט על ישראל, אך גם בשל המחלוקת בינינו באשר לדרך לעשות זאת; ובתימהון, בשל האופן המשובש, ואף המטעה, בו אתה מציג את עמדותי. שיבוש זה חושף כשל פנימי בעמדתך, שלא רק מעקר מתוכן את קריאתך למאבק בתרבות הקפיטליסטית, אלא אף מאשרר את הניאו-ליברליזם ומעצים את משטר ההפרטה.

בדברי ברב-שיח שנערך במסגרת 'הקהל': הפנינג שנתי לזהות יהודית ותרבות ישראלית' שנערך השנה בצפון, התייחסתי ל'תרבות בתי המדרש' כחלק מתופעה רחבה יותר של 'הפרטת התודעה'. ב'הפרטת התודעה' – מושג בו דנתי בהרחבה במקומות אחרים – כוונתי לאופן שבו מסגל משטר ההפרטה את תודעת הציבור לחוקי המשחק הניאו-ליברליים, תוך כדי שהוא מעניק לחוקים אלו מראית עין של חוקי טבע, המסייעת להמשך פירוק מדינת הרווחה ולהפרטת שירותיה. אחד מגילוייה של התודעה המופרטת הוא המחאה המופרטת, היינו מחאה של יחידים וארגונים נגד תוצאות פירוק מדינת הרווחה – ובעיקר נגד הנישול והעוני שפירוק זה גורם – אך לא נגד גורמיה. מחאה זו נעשית מתוך הסתגלות להנחותיו של משטר ההפרטה ומאשררת אותו. המחאה המופרטת מוצאת ביטוי, בין השאר, בארגוני התמחוי, ארגוני המגזר השלישי, הארגונים החברתיים וכן גם בתופעת בתי המדרש, ההולכת ומתרחבת בד בבד עם העמקתו של משטר ההפרטה.

אתה סבור, כי ניתוח זה הוא "הבל-פה מטריאליסטי". לפיכך, כדאי לומר משהו על הבסיס התיאורטי של "הבל-פה" זה. המסורת העיונית העיקרית אליה אני מתייחס בדיון בהפרטת התודעה ובכלל היא המרקסיזם. שאלת

המחאה המופרטת מוצאת ביטוי, בין השאר, בארגוני התמחוי, ארגוני המגזר השלישי, הארגונים החברתיים וכן גם בתופעת בתי המדרש, ההולכת ומתרחבת בד בבד עם העמקתו של משטר ההפרטה.

כך הוא הדבר גם באשר לדחיקת הניתוח החברתי והמרתו בחווייה האישית הפרטית שלך. מהלך שהוא גילוי מובהק של תרבות ההפרטה המבטלת את הכללי אל תוך האישי.

וכך הוא הדבר באשר
לערכים ולפעולות שאתה
מציע כתחליף לתרבות
הקפיטליסטית: משפחה,
קידוש, סעודה, שירה, לימוד
נתינה, נאמנות וקהילה
- רשימת ערכים העומדת
במרכז של השמרנות
הישראלית ותמציתו של
האתוס הבורגני הישראלי

אתה רוצה לדבר
"ביהודית" - המגדירה את
עצמה דרך התנגדותה
לתרבות המערב - אני
ממשיך לדבר בעברית

אל היהדות בגילוייה המסורתיים כאל מקור
השראה לתרבות הישראלית, עומדת בסימן
שלילת המרד הציוני בערכיה של יהדות זו,
יהדות שספרות ההשכלה והתרבות העברית
כה היטיבו לחשוף את מימדיה הדכאניים.
טענתך, כי הזהות המזרחית "נותצה ונרמסה
בידי הציונות הסוציאליסטית" ממלאת, אמנם,
אחרי צווי התקינות הפוליטית, אך חושפת גם
סתירה פנימית. המאבק הציוני בתרבויות הגולה
- בתרבות המזרחית כמו בתרבות היידיש - היה
חלק משלילת הגולה ומן העיצוב של 'החברה
החדשה'; מאבק זה שאב את השראתו מן המאבק
הסוציאליסטי בחברה הבורגנית, ונבע מאותם
נימוקים, שבשם אתה מבקש לשלול היום את
הקפיטליזם ולנתן את תרבות המערב. דומה
שלא ניתן לתמוך במרד בתרבות הצריכה
הקפיטליסטית ולהציגו כמהלך משחרר, אך
לשלול את שלילת הגולה - שלא היתה אלא
אחד מגילוייה המוקדמים - ולהציגה כמהלך
דכאני. זאת ועוד, בעודך מבקר את דכאנותה
של הציונות הסוציאליסטית, אתה מחייב את
ערכי החלוציות שבה. בכך אתה משחזר את
מהלך ההתברגנות של תנועת העבודה, שככל
שהיא נעה כלכלית ימינה, הפכה הנוסטלגיה
ל"ערכי החלוציות" לטכס היטהרות שאיפשר
למעמדות הביניים להמשיך בהפרטתם במסווה
של נאמנות לערכים הישנים. אתה משכפל את
ההפרדה - המהותית למשטר ההפרטה - בין
ההווי החלוצי, לבין ההקשרים החברתיים
והכלכליים שאפשרו אותו, הפרדה שאינה אלא
שיחזור של ההפרדה בין הווייה לתודעה.
דומה אפוא, שכתב הסנגוריה שלך על 'בתי
המדרשות' רק מוסיף תימוכין לטענתך, בדבר
הזיקה הקיימת בין התפשטות תרבות בתי
המדרש לבין התעצמות תרבות ההפרטה; ולכך
שבתי המדרש - ואף צורות אחרות של "תרבות
חיים חיובית" - אינם אלא עוד גילוי של מחאה
מופרטת המסתגלת להנחותיו של משטר ההפרטה
ומאשררת אותו.

ואולם, מעבר לשאלה "מי צודק" אני סבור, כי
אסור שהבירור שהחלנו בו בחליפת מכתבים זו
יותר בגדר התנצחות אינטלקטואלית גרידא.
אשמה אם הוא יהיה תחילה של דיון באשר
לדרכים לשחרור החברה הישראלית מעול
הקפיטליזם הדורסני, המעצים את שלטונו
באמצעות משטר ההפרטה, ולכינון חברה
המבוססת על וויסות כלכלי, צדק חלוקתי,
סולידריות חברתית ושוויון אנושי, חברה
שגלגלי קווי המתאר שלה, אני בטוח, קיימת
בינינו הסכמה רחבה.

אלא הסתגלות לסדר המופרט ולהנחות היסוד
שלו. כך הוא הדבר גם באשר לדחיקת הניתוח
החברתי והמרתו בחוויה האישית הפרטית שלך,
מהלך שהוא גילוי מובהק של תרבות ההפרטה
המבטלת את הכללי אל תוך האישי. וכך הוא
הדבר באשר לערכים ולפעולות שאתה מציע
כתחליף לתרבות הקפיטליסטית: משפחה,
קידוש, סעודה, שירה, לימוד, נתינה, נאמנות
וקהילה - רשימת ערכים העומדת במרכז
של השמרנות הישראלית ותמציתו של האתוס
הבורגני הישראלי, ההולך ומתפשט בד בבד עם
מהפכת ההפרטה. לכן, אין זה מפליא שבתרבות
החלופית שאתה מציע נעלם כל מרחב הערכים
והפעולות שהוא מעבר לחיי הפרט, המשפחה
והקהילה, כמו המעמד, הלאום, המדינה, החברה,
הפוליטיקה והסולידריות.

"תרבות החיים החיובית" שאתה מציע היא לא
יותר מאשר אחד מגילוייה של המחאה המופרטת.
כתחליף למאבק לשינוי החברה ולעיצובה מחדש,
אתה מציע להסתפק באיים מבודדים של תרבות
חלופית. ואולם, גם תרבות החיים החיובית
שאתה מתאר היא רק עוד גרסה של תרבות
צרכנית המשכפלת את הסדר הקיים. מתוך
הענות להגיון הקפיטליסטי - שבו הם מורדים,
לכאורה - גם איים אלו הולכים ומתכנסים
יותר ויותר לתוך עצמם, כאשר הניתוק מן
החברה מזין את אשליית המרד בקפיטליזם.
במובן זה קביעתה הידועה של מרגרט תאצ'ר,
כי "אין דבר כזה חברה, ישנם רק פרטים ... וכן
ישנן משפחות", ביטאה את היגיון העומק של
ההפרטה, החוזר ומחולל כל העת את הפרדת
הפרט מן החברה. בדומה, ההפרדה שאתה יוצר
בין משטר ההפרטה לגילויי התודעתיים מהווה
המשך לניתוק הפרט מן החברה, ניתוק המייצר
את המרחב שבתוכו מכוננת מהפכת ההפרטה את
שלטונה. לכן "תרבות החיים החיובית" שאתה
מציע אינה עשויה להיות מצע למרד בתרבות
הקפיטליסטית, שכן היא מאשררת את הנחות
המוצא שלה.

אתה מעמיד במוקד את הצורך בחשבון נפש
עם תרבות המערב. אני, לעומת זאת, מעמיד
במרכז את שינוי המציאות הישראלית. ההבדל
ביעדים מגדיר גם את השפות בהן אנו מדברים:
אתה רוצה לדבר "ביהודית" - המגדירה את
עצמה דרך התנגדותה לתרבות המערב - אני
ממשיך לדבר בעברית, כחלק מן המפעל הציוני
של כינון 'חברה חדשה', על הנחות היסוד
הסוציאליסטיות העומדות בבסיסה.

דומה שאנו חלוקים ביחס לציונות לא פחות
מאשר ביחס למרקסיזם. הנוסטלגיה שלך

 דני גוטוויין הוא חבר
ביסוד ומלמד בחוג
לתולדות ישראל
באוניברסיטת חיפה

 dgutwein@univ.
haifa.ac.il